

PIKCSERSŐ

Dániel Ferenc–Orosz István: *Ah, Amerika!*
Dokumentumok a kivándorlásról, 1896–1914
Gondolat, 1988. 181 oldal, 90 Ft

Biztosan többen vagyunk így: épp másról kellene írunk, egészen más olvasmányokat kéne megvitatnunk írásban és szóban, egy három merőben másféle könyv várja, hogy elolvassuk őket – mégis hetek óta előretolakszik gondolatainkban egy könyv. Az, amelyik először jut eszünkbe, ha frissebb olvasmányélményeink jobbait felidézzük.

Megkaptam a barátomtól karácsonyra Dániel Ferenc és Orosz István *AH, AMERIKA!* című könyvét. Azóta ez a kedvencem. Fél éve még egy másik volt az, és remélem, hogy legalább fél év múlva lesz egy újabb legkedvesebb könyvem. De most ez az. Ezért próbálok meg most erről írni, remélve, hogy örömmel nem maradok egyedül, így a továbbiakban többes számban.

A legkedvesebb könyvélmény fokozatai:

1. (*Ezt a könyvet élmény már kézbe venni is*)
 Szép alakja van, kellemes a tapintása, könnyen nyílik, mégsem kell félni, hogy kiesnek a lapjai. Rendesen be van kötve, fűzve (vagy hogy mondják), ahogy kell (Athenaeum Nyomda). Finom a papírja, szép a szedése (Kossuth Nyomda), páratlanul ízléses a tipográfia, feketében, fehérben... de erről később, mert Orosz Istvánnak több bekezdést kell majd szentelnünk.

2. (*Könyvélményünk első „aha-effektusa”*)
 Már a könyv kézbevételekor, miután vetetünk egy pillantást a címlapra, bekattan: aha, a tévében valamikor régen, több éve már, játszottak egy dokumentumfilmet a kivándorlókról, ez lesz az, s az a film olyan különösen szép volt, de lepergett, nem vehettük magunknak újra elő, belepte a behemót műsor-maíom emészthetetlen vegyesdarája, s azóta se hallottunk róla.

3. (*Átpörgetjük, és mozog*)
 Azután lapozgatni kezdünk a könyvben, hosszasan nézegetjük a képeket. Mert szerencsére telis-tele van fényképpel, fotokópiával, rajzzal. A képek megmozdulnak a szemünk előtt, az emberek elindulnak, lépéseik, utazásaik továbbrajzolódnak képzele-

tünkben, s továbbírja őket a rajzoló toll is, amely történelmi kameraként ráközelít egyegy részletre, arcra, elfordítja, végül kimerevíti. A lapozgatás egybecsúszik a filmről őrzött emlékképeinkkel, amiket Orosz István meg Somogyi Győző animált-rajzolt annak idején (Dániel Ferencsel, Haris Lászlóval, Balog Gáborral, Czipauer Jánossal, Bacsó Zoltánnal és Fekete Annával közös munkájukban, ahogy az előszóban olvashatjuk majd). Ülünk, mint a moziban, de könyvvel a kezünkben.

4. (*„Kivágják a fát is, ha férges a díj / El kell onnan menni, ahol élni nem jó”*)

Az előszóba most még csak belekukkantunk, mert a következő fekete dupla oldalon, könyörgésre összetett kezű asszony képével elkezdődik a történet: „*Látod, uram, hányan vagyunk / Azt is tudod: mit akarunk Ámen.*” A rajzolt kép egy nyolctagú, velünk szembenéző, imádkozó parasztcsalád fényképévé tágu, a könyörgések rigmusokban, versbe szedett panaszokban kapnak hangot. „Családi és gazdasági” följegyzésekből, levelekből, hivatalnoki feliratokból sorjáznak a helyzet- és hangulatjelentések. Pattanásig feszültek a monarchia utolsó évtizedeinek viszonyai. A polgárosodás társadalomképeinek horizontja alatt mélyen, szélesen és fenyegetően árad a parasztmilliók tengere. Pedig a parasztok egyenként és évszázadokból gyökerező munkaközösségeikben látszólag belenyugvók, engedelmesen sorakoznak fel aratókként a fotográfus masinája elé, érdeklődve tekintenek ránk a cséplőgép mellől. Még ha a kukoricafosztók szemé sarkából a gyanakvó idegenkedést, a pellengrre állított férfi fejtarzsnyire nővé kuko-ricacsövek, a ház méretű tökök, ökörnövény libák legendái, és befészkel magát az emberek agyába a hirdetés: „*Hajójegyet vásárolni – pénzt küldeni legbiztosabb Kiss Emil bankárnál New York.*” Amerika! Csak ezt lehet már megpróbálni.

S akkor előtűnik a lehetséges csodák Eldorádója, szájról szájra terjedő kósza hírekből, az első szerencsét próbálók leveleiből. Csábítanak a tengerentúlon fatörzsnyire nőző kukoricacsövek, a ház méretű tökök, ökörnövény libák legendái, és befészkel magát az emberek agyába a hirdetés: „*Hajójegyet vásárolni – pénzt küldeni legbiztosabb Kiss Emil bankárnál New York.*” Amerika! Csak ezt lehet már megpróbálni.

5. *(Ha egy könyv szikrázik)*

Most már jó ideje elmerülten olvasunk, gyanítjuk, hogy az AH, AMERIKA! letehetetlennek bizonyul. Mert hogy képeskönyvnek nem akármilyen, azt láthattuk az átpörgetések, de hogy olvasnivalónak is lebilincselő, ezen kissé meg is lepődünk. Mert előítéleteink vannak, vagy – fogalmazzunk kíméletesebben – sok a kedvezőtlen tapasztalatunk. A képeskönyvek – olvasmányok – legtöbbször felületesek, narratívák, s még ha „érdekesekek” és „élményszerűek” is, fotóik pedig „szépek” és „találóak” – fénykép és szöveg egymás tautologikus illusztrációja marad csupán, találkozását az unalom lengi be, s nem a dramaturgiai feszültség szikrázik ki belőle. Nem így kedvenc könyvünk esetében. Hogy miért is, ennek értékeléséhez lássuk előbb azt, hogy mit is olvasunk.

6. *(A szövegek és szerkezetük)*

Gyanúnk bebizonyosodik: olvasmányunkat valóban nem tudjuk letenni, ahhoz ugyanis érdeklődésünknek azon kritikus pont alá kellene sülyednie, amikor már kevés az indítástunk a továbblapozáshoz. Kedvenc könyvünk oldalról oldalra meglepetést tartogató megszólalásai azonban válogatott csemegék (miközben drámai erejű dokumentumok). Új és új szerzők mutatkoznak be, majd visszaköszönnek, némelyek verset, elbeszélőköltemény-részletet hoznak, kinyitják naplójukat, levelesládájukat, daloskönyvüket és fényképesdobozukat, mások bizalmasan feltárják előttünk főnökeiknek írt jelentéseiket, eldicsekednek riportázsukkal, tudós munkájuk, inkognitóban szerzett úti élményeik vagy valóságérzékeny szociográfiai részleteivel. Könyvünknek – mint tematikus válogatásnak – meglepően sok szerzője van, nem is gondoltuk volna, hogy a téma ilyen nagy érdeklődést váltott ki, s ennyire üdítően sokféle szemszögből megragadták. A szerkesztő pedig – a szerzőpárból, úgy gondoljuk, Dániel Ferenc volna inkább az – tévesztés nélkül rendezi könyvvé az írásrészleteket, miközben maga csak a szellemes narrátor, a szűkszavú kommentátor, a tömören pontos jegyzető és a dokumentumokat a figyelmünkbe ajánló konferenszié szerepeit vállalja magára. (Szerepei gyakorlása közben sohasem ír többet néhány, mindig éppen odavaló sornál, ami dicséretes visszafogottságra vall, ha figyelembe vesszük, hogy

gyakran a szerzők egész életművét és sorsát is ismertetnie kell röviden.)

Csodálkozunk a források ámulatba ejtő bőségén, s akkor a könyv 124. oldalának jegyzetében a szemünkbe ötlik egy adat: „*Korabeli becslések szerint 1900 és 1906 között valóságos levéltömeg, 514 millió levél érkezett az újhazából Európába...*” És innen kezdve újra kell gondolnunk ezt az egész forrásbőségdolgót.

7. *(Levéltörök, naplót vezető, parasztköltők)*

Visszalapozunk, megkeressük a közölt naplórészletek és levelek íróinak nevét, és eltűnődünk. Hogy ebből a félmilliárd levélből mennyi jöhetett Magyarországra, ezt nem tudjuk, de látni való, hogy a kivándorlás időszakán kívül talán soha máskor nem írtak több tízmillió levelet parasztok (akik jobbára csak a katonaidéjüket töltötték falujukon kívül), hogy a térben és idegenségerzésben irdatlan távolságok, az Amerikában való küzdelem traumái mennyire felfokozták a szinte egyetlen hazavezető szálnak és önazonosság-kereső tevékenységnek, a levélírásnak (ritkábban a naplóvezetésnek) a jelentőségét. Ahol ennyi ember ennyi oldalt teleírt, ott feltétlenül teremniük kellett rímbe szedett élménybeszámolókat író Csáki Kő Józsefeknek, amerikai dalokat gyűjtő Vadász Istvánoknak, naplóíró Konczos Páloknak, Csepregi Jánosoknak is. Ki tudja, hányan lehettek, akik maguk megörökítették és értelmezték hányattásaikat, de írásaik elsülyedtek a következő évtizedek viharáiban. Nem kerültek napvilágra, mint Hoó Bernát TISZAKERECSENÝTŐL KANADÁIG című önéletrajza vagy Csepregi János AMERIKÁBA UTAZÁSA, ÍRTA A KIVÁNDORLOTT MAGA. Hány jegyzetelő naplóját nem dolgozták fel kutatók, mint Konczos Pálét Berta István (ÉGY KIVÁNDORLÓ SZEGÉNYEMBER EMLÉKKÖNYVE), mint Csáki Kő József eposzát Balassa Iván (LÁPOK, FALVAK, EMBEREK), vagy mint Vadász István füzetét Nagy Dezső (AMERIKÁS MAGYAR EMBER DALOSGYŰJTEMÉNYE, AKI MÁR HAZAJÖTT AMERIKÁBÓL)?

Dániel Ferenc hagyja, hogy könyvét átszójék a tollforgató amerikai parasztok saját sors-története (bármennyire is nem látszanak „tipikusoknak”), és jól teszi. Ha hitelesen fel akarja idézni dokumentumválogatásában a kor „levegőjét”, a világgá ment milliók próbatételeinek lenyomatát „belülről” – nem alapozhat másra, mint a Cigándról való, kétsze-

res amerikai Csáki Kő József útnak indulását, „hajónaplóját” és New Jersey-beli vándormunkáséletét felidézõ verses naplójára, a csõngei Csepregi János – családjának emigrációját rögzítõ – feljegyzéseire. Be kell válogatnia a könyvbe a várkeszõi Konczos Pál vasúti és hajóélményeit, a partraszálláskor és a beaverdali bányatelepen történeteket; a visszaemlékezéseit 1969-ben, Ohio-ban magnóra mesélõ, Ökörítõrõl kivándorolt Kollár Imréné szavait; Benyoczkai Károly, Csordás Joe, idõsb Johan Kormány, valamint fia, Mike és mások, névtelenek leveleit, köztük egy ismeretlen parasztfiú búcsúlevelét („Isten velek Isten velek én már megyek ameríkába Kun Lajoshoz”). Gyöngyszemek a hajdani levelezés tengerébõl, az utolsó idõkbõl, amikor a távolba szakadtak íráshoz nem szokott kezét még nem fogta le az elõljárótól, a fogolytáborbeli cenzortól, a politikai rendõrségtõl való félelem, amikor még veszélytelen „divat” volt levelet, naplót írni.

Hol is vagyunk, mi is az, amit olvasunk, amit az AH, AMERIKÁ!-ból kiolvasunk? Bizony azt is, hogy minden nyomorúsága mellett az elsõ világháborút megelőzõ évtizedeknek természetes jellemzõje volt, hogy a posta kézbesítette a hazaküldött leveleket és pénzt, hajójegyért és árajánlatért lehetett írni Várkeszõrõl Szepessy Józsefnek Clevelandbe, hogy a határon való agyonlövetéstõl nem tartva kelhetett útra az ember, jobb híján akár szabályos úti okmányok nélkül is (a „gyanús utasokat” persze akkor is megmotozták, a katonaszökevényeket pedig visszatoloncolták), hogy a bodroghközi Cigándról nézve realitásként lehetett számolni egy New Jerseyben való boldogulás esélyével, míg a következõ évtizedekben szinte nyélbeüthetetlennek bizonyult aztán a szomszédos Kassára, Ungvárra vagy Nagyváradra való látogatás is.

8. (A profi szerzõk lehetõségei)

Felnézünk a könyvbõl, s eltûnõdünk azon, hogy micsoda kelet-európai viszonyok azok, ahol egy asztaltársaságból felugorva egy fiatal hírlapíró csak úgy kapja magát, és holmi korai Günter Walraffként, álruhát öltve, szociográfiáírás céljából, kipróbálja egy kicsit Amerikát, és senki nem vádolja kémkedéssel? Hol él az a követségi alkonuz, aki kérdõíves-mélyinterjú kutatások alapján társadalomszociológiát ír a magyar kivándorlókról, nem rejtve

véka alá, hogy a Huszadik Század körének platformján áll, ami legalább annyira elképesztõ, mint ha hatvan évvel késõbb ellenzékinek valaná magát? S kinek képzeli magát az az izgága tollnok, aki a maga kedvtelésére „...verselt, regényeket írt, de mindenekelõtt világotutazó riporter volt, több ízben, utoljára 1924-ben, végigrohanta Amerikát a Rockefeller Intézetõl Edisonig, a chicagói vágóhidtól McKeesportig, ahol 1910-ben járt »álsruhásan«”?

A fiatal hírlapíró Tonelli Sándornak hívták, mint fényképészegéd utazott, kérdezett, fényképezett és figyelt az amerikasok útjain, majd 1908-ban megírta – a hajóról elnevezett – remek szociográfiáját, az ULTONIÁ-t. „Tömörített részleteinek” mostani közreadása (eredetileg is csak 1929-ben jelent meg, és agyonhallgatták) az AH, AMERIKÁ! egyik igazi szenzációja.

Unikum Hoffmann Géza császári és királyi alkonuz CSONKA MUNKÁSOSZTÁLY. AZ AMERIKAI MAGYARSÁG címû forrásmûve is, noha ebbõl csak töredékeket olvashatunk a könyvben (a bérekrõl, a nyelvtudásról, a kinntartózkodás idejérõl, a gyerekek iskoláztatásáról, az amerikai magyarság egyleteirõl, vallásgyakorlásáról, mozgalmairól), ahogy a közölt szemelvények alapján kíváncsiak leszünk a liberális szociáldemokrata Gerényi József AZ AMERIKAI KIVÁNDORLÁS OKAI ÉS HATÁSA címû, 1914-ben Bártfán kiadott könyvére is.

A „vérbeli tudósító” riporter, Pásztor Árpád írásai közül pedig a MAGYAROK A MONONGAHELA PARTJÁN címûbõl emelt át a válogatásba részleteket Dániel Ferenc. A tudósítás remek rajza az amerikasok sajátos életformájának, az általuk „burdosháznak” nevezett lakóközösség furcsa, de hasznos, kommunaszerep képzõdményének, amelyben a „burdosgazda” és a „mizsisz” fizetség fejében szállást, ételt, mosást nyújtott a „burdosok” férfitársaságának – családias légkörben élve együtt velük. (Itt említhetjük meg, hogy a nyelvek metamorfózisai iránt érdeklõdõk a könyvben gazdag példatárat találhatnak maguknak az amerikai magyar „hunky”-knak torzított angol szavakat a magukéba keverõ „hunglish” nyelvébõl.)

Tollfogatónak nem hivatásos, de éles szemû az a névtelenségben maradt munkás, aki izgalmas tudósítást írt az 1909-es pittsburghi sztrájkharcokról, és elsõsorban a praktikus

tudnivalók miatt volt az útra készülőknek hasznos A KIVÁNDORLÓ ZSEBKÖNYVE. ÍRTA EGY KIVÁNDORLÓ.

9. (Közben képregényt is olvasunk)

Merthogy e könyv olvasásának oldalról oldalra kibomló elménye szövegek, fényképek, rajzok, kópiák egyidejűleg élénk táruló kompozíciójából fakad. A szerzők minden oldalt egyenként megkomponálnak, látvány és olvasmány között izgalmasan asszociáló viszonyt teremtenek. Amit látni, az elsősorban a könyv tervezőjének, Orosz Istvánnak az érdeme, aki – csak hogy érzékeltessük képszerkesztési, tipografizálási finomságait – a könyvoldalakat aranymetszésben osztotta két hasábra. (Egy hajókorlátra támaszkodó atyafi képét pedig beleapplikálja a könyv elejének egyik aratócsoportképebe!) De minden látványötleme telitalál. A belső borítókon elől-hátul: a tenger, korabeli fotóból kinagyítva – szépen rímelt a kukoricafosztók fényképéből kiemelt kukoricahalmokkal (tengeri). A belső címet monarchia-korabeli bélyegek fogják közre, de ezeket Orosz István maga rajzolta és költötte át: a korona mögül felénk száll a sas, majd kitorva a bélyeg kereteiből, óriásira terjeszti szárnyát, és kilép a helyéről.

Már a LÁTOD, URAM, HÁNYAN VAGYUNK című első fejezetnek a közállapotokat jelző képsoraitól sem idegen a groteszk képi hangvétel. Az aratók, cséplők, kukoricafosztók, székéren hurcolkodók klasszikusan szép fotográfiáit kiegészítik más, néha szokatlan vagy humoros látványelemek is: babonás szerencseszámok vásári rajzocskái, bekötött szemű férfi ábrázatával az újsághirdetés, miszerint Kiss Emilre „bekötött szemmel bízhatja magát”. Egy karikatúrán a kivándorló odamondogat a császárnak, korabeli gúnyrajz és képsorozat szól arról, ahogy egyes kivándorlók Amerikát elképzelik – miközben efféle rigmusokat olvashatunk: „A fűzfákon zsemlye s kifli nyúl és sok más sütemény / Míg alattuk finom tejből a friss patak fultva mén.” De izgalmas és informatív látványelem lesz rajzolt hirdetésekéből, levélborítékok bélyegeiből és pecsétjeiből, korabeli vasútimenetrend-részletből, útlevelefedélből – Kormány János egyes leveleit pedig kópiából olvashatjuk.

A MEGTELT MINDEN KOCSI fejezete, amely az útra keléstől a behajózásig követi a kivándorlási ciklus soron következő szakaszát, két

összefüggő képsort is bemutat. Az egyik a *Vasárnapi Újság* képriportja a csendőrség határállomáson való ellenőrzéséről, egyesek bekíséréséről, kihallgatásáról és letartóztatásáról. A másik egy ősríportfilm (a tévéfilmben is szerepelt) néhány kockája – a határrendőrség elcsíp és megmotosz egy kalapos fiút, ráadásul lefilmezik. Zavarodottsága, szégyene megihletti Orosz Istvánt, mozdulatai és arckifejezései több fázisát is kinagyítja és továbbrajzolja, szimbolikussá emelve a falujukból világgá menőkre váró sorozatos frusztrációk súlyát; kultúrájuk, nyelvük, gesztusaik, reflexeik egyetlen elemét sem ismeri el az urbanizált és industrializált világ a magáéval egyenrangúnak. Az olvasnivalók pedig ezeken az oldalakon az éber hatóság munkájának termékei, jegyzőkönyvek, határozatok, jelentések. Aztán a Nyugati pályaudvar a századelőn, józsefvárosi menetrendrészletek: „Torbágy, Trieszt”, „Fiume, Torino, Róma”, „Belgrád, Konstantinápoly”, „Zágráb, Fiume, Róma, Napoli, Nizza”... naponta két vonat indul Párizsba és hat járat Bécsbe. Bécs felé utazott Konczos Pál is – naplórészletét útiládák, vesszőkosarak és bőröndök reklámja szegélyezi. S amikor Csáki Kő József verse odáig ér, hogy „*Kromprinczesin Czecczlie volt a hajó neve*”, behajózásra váró tömegek, dokkok, hajóstársaságok épületei láthatók a következő oldalaikon, és kikötők meg tengerjáró hajók képei, némelyik Orosz István zseniálisan megrajzolt „hamisítványa”, a kor modorában. S látunk az oldalszéleken számos hajójárat-hirdetést, szemre is szépek, hajó van rájuk pingálva.

Az ULTONIA, Tonelli Sándor szociográfiájának önálló fejezete, mint a tengeri útról szóló fotóriport is páratlanul izgalmas. Tonelli ugyanis – fényképezési „álruhájához” méltóan – maga is fényképezett (hajóápolónőt, overallos, jenkisapkás amerikai magyart, „Beppo” tengerész kalapos kivándorló „jópajtásával”, a masina elé a „fényképezkedéstől rettegő órák legényt”, cipelő öltönyösöket, a kapitányt, a kártyázókat) – „mindig lesnem kellett a pillanatot, amikor nem néznek oda, hogy észrevétlenül kaphassam le őket”. De Orosz Istvánék „fel is javítják” Tonelli fotódokumentációját a maguk gyűjtötte szenzációs fényképekkel. Az imént hirdetett vessző utazókosarokból vagy harmincat látunk a beszállásra várakozó utasok képén, látni fedélzeten bírácszkolható, elheverőket,

korlátot támazó okádókat s filmkockákat is megint: egy hatalmas vesszőkosár csörlővel való beemelésénél a kinagyított kép már néhány másodperccel későbbi fázist rögzít, a két pillanat kép között elmozdulás történt.

A hajó úticélok, vágyak, sorsok, életformák sokaságát cipeli, áthághatatlan rangbéli távolságokat, a hasonszőrűeket rétegesen elkülönítő társadalmak sűrítmenyeit gyömösölve magába a hajófenéktől a luxusszalonnig. A hajó társadalomszerkezeti esszencia, de csupa különös, útlázban égő esemény szintere, a történelem tengerhajait szeli, „és a hajó megy”, mint Fellinié.

A PAKOLÓ GENGBE DOLGOZTAK ÉN VELEM új fejezet, az újvilág, a partraszállás története, ami a New York-beli Ellis Island bevándorlási szűrőszigetének megpróbáltatásaival kezdődik. Boltíves, óriási csarnokban fémkorlátszerű kreklis közét terelt emigránsok ülnek, sorsszámmal a mellükön. Egyesek talán tudják A KIVÁNDORLÓK ZSEBKÖNYVÉ-ből, hogy mi történik (ezt olvashatjuk közben mi is), mások szorongva sodródhatnak keresztül a befogadás darálóján, míg kiérnek az utcára. Fények, reklámfeliratok, felhőkarcolók – képslapon is, s ezen gyakorlott kézírással gyors híradás: „Üdvözlöm, kedves Angela, a megoldott lehetetlenségek, a milliommok honából. A tengeren szerencsésen átkeltem, de a honvágy megkínzott egy pár napig. Egy autómobil gyárban dolgozom, és tanulom az angolt. Nem sympatikus város, Pest sokkal szebb és kedélyesebb. Kedves mamájának tisztelem és kézcsókom kezeit csókolja Ujj György New York N. Y. jan. 30. 1907.” A többség azonban vagy tanácstalanul tovább sodródik, vagy határozott céllal utazik oda, ahol rokonok, falubeliek, cimborák várják őket. Barakkvárosokat, gyártelepi kiterületeket látunk, belépünk Pásztor Árpáddal a „burdosházba”, és követjük a nyugtalan Csáki Kő Józsefet New Jersey gyárvárosai közötti bolyongásában.

A zárófejezet, a HONFITÁRSI TISZTELETTÉL képei és szövegei a kinntartózkodás furcsa konzolidációjának dokumentumai. Döbbenetes erejű fényképre nyitjuk a könyvoldalt: öreg arcú gyermekmunkások sorakoznak a kamera elé, és mindnyájan mereven a szemünkbe néznek (hátról kivétel egy-két fiú, akik állva is alszanak). Olvasunk a pittsburghi sztrájk véres leveréséről, látunk gyárudvaron lovas rendőröket. Aztán könnyebb lesz a dolgunk,

A garabonciásban, a Dongóban, az Amerikai Magyar Népszavában, a Bevándorlóban, a Püty-palattyban, a kinti magyarok újságjaiban lapozgathatunk, tréfás történeteket, vicces rajzokat, hazagondoló verseket, újsághirdetéseket tanulmányozhatunk. Bepillantunk Kiss Emil házi archívumába, megtaláljuk Kormány János újabb leveleit is. Kávéházbelsőt, vidéki postahivatalt, nagyvárosi újságkioszkot, ácsorgókat, hirdetéseket böngészőket, magyar iskolásokat látunk tanítóval, pappal, meg újságyszerkesztőségi lovas fogatot és kiadói személyzetet. De a keményebb tónusú híradások megint helyet kérnek maguknak, felsóhajt Vadász István, „...mert itt az iszonyú Nagy Amerikába / A bánat a szívetem örömtől elzárta / Mert itt mindenkinek a kasza helyébe / Nehéz csákányt adnak a magyar kezébe”. A képen a „májnerek” a bányában (talán ugyanazok a gyermekmunkások?), tányéros lámpa fényénél láthatók, tömeg csődül egy gyárépület mellett, végeláthatatlan sor várakozik egy külvárosi utcán (munkafelvételi iroda? gyári bejárat? élelemosztás?). A könyvmargó hasábjain eközben Hoffmann Géza kritikus megállapításait, újságok kriminális híreit olvassuk, míg nem a legutolsó oldal visszaröpít a Monarchiába: alispáni jelentésből tudjuk meg, hogy „...az útlevelek kiadását a m. kir. belügyminiszter úr csakis nagyon kivételes esetben, Amerikába pedig egyáltalán nem teljesíti... 1914. szeptember”. A híradófilm kockáin pedig maga a megvénült császár lépked kíséretével.

A kivándorlásnak vége, itt a háború.

10. (Egy kis irigykedés)

Végigolvastuk a könyvet. Átböngésszük még az igen szórakoztató „hunglish” szótárt meg a felhasznált források jegyzékét. Arra gondolunk, hogy igazán jó forrásokhoz jutni – amellet, hogy kitarító, hozzáértő kutatás eredménye, s e tekintetben nem győzzük hangsúlyozni Dániel Ferencék érdemeit – mekkora szerencse. Levéltárakat, fotóarchívumokat, könyvtárakat átkutatni gyakran kevés rögzött napvilágra hozó aranyásás. Kedvenc könyvünk szerzői szerencsével jártak, részint mert tekintélyes szakirodalmat, már közzétett forrásokat, gyűjteményeket találtak, izgalmas hírlapanyagokra leltek, részint pedig nem jöttek ki üres kézzel a levéltárakból és a fotógyűjteményekből sem, s maguknak is sikerült gyöngyszemeket találniuk. Szerencséjük sem-

mit nem von le érdemeikből. Arra minden-
esetre figyelmeztet, hogy az ilyen forráskuta-
tásokat a könyvtárakban célszerű kezdeni,
hátha találunk a témáról olyan komplett,
pompás, de elfeledett írásokat, mint Tonelli
Sándoré. Elgondolkozunk azon, hogy nincs
szébb annál, ha az ilyen könyvek születésekor
a szerencse és az igényes szaktudás együtt jár,
majd pedig azon, hogy most akkor ez lett a
kedvenc könyvünk. Mert először jut majd
eszünkbe, ha frissebb olvasmányélményeink
jobbait felidézük.

Két jó barát arról beszélget, hogy, hát igen,
ez már valami, öregem, mondja egyikük, tu-
lajdonképpen mindig ilyen könyvet szeret-
tem volna csinálni, és a másik csatlakozik,
hogy, persze, ő szintén.

Ha nem hatna szerénytelenül, talán beval-
lanám, hogy megeshet, mi beszélgettünk er-
ről a barátommal.

Závada Pál

VÉGTÉLEN TEREK

Vojnich Erzsébet kiállítása
Budapest Galéria Kiállítóháza
Bp. III., Lajos u. 158.
Rendezte Sulyok Miklós
Január 30.–március 11.

A szélesebb közönség előtt máig ismeretlen
Vojnich Erzsébet a munkáival arra a megvála-
szolhatóan kérdésre keres és mutat megol-
dást, hogy lehetséges-e még, s ha igen, mi-
ként, az autonóm művészet, grand art ma, a
minden eddigi tudást átértékelő, komputeri-
zált, posztindusztriális társadalom körülmé-
nyei között.

Így, amikor Vojnich a festészet sorsának és
mibenlétének kérdésére reflektál, akkor ábrá-
zolásának szinte kizárólagos tárgyául a
klasszikus tradíció döntő jelentőségű témáját
s az ahhoz kapcsolódó módszert: a zárt, illetve
esetenként a végtelen tér perspektivikus ábrá-
zolásának problémáját választja, maximális
tudatossággal. Ám e választással Vojnich nem
pusztán egy igen fontos művészeti és kultúr-
történeti problémára utal, nem a centrálpers-

pektíva létrejöttének belső összefüggésrend-
szerére, bizonyos értelemben vett szimbolikus
fejlődésére fordítja tekintetét, mint pl. Marcel
Duchamp, aki a NAGY ÜVEG létrehozásával a
szó legszorosabb értelmében véve állított em-
lékművet e szemléletmódnak s kutatóinak.

Vojnich az elmúlt két év során megalkotott
több, nagyméretű képből álló sorozatán a zárt
és végtelen tér kettősségének centrálperspek-
tivikus ábrázolásakor felmerülő par excel-
lence festészeti problémáit idézi fel. Az ő szá-
mára már nem érvényes az avantgárd és a mo-
dern festészet egykori, roppant radikális
szemléletváltása, mely tagadta, hogy a kép lé-
nyege a három dimenzió, a mélység illúziójá-
nak síkon történő felkeltése volna.

Vojnich természetesen tud – mint e vásznai
is bizonyítják – a lírai absztrakcióról, az infor-
melről, mégis visszatér ehhez a tradícióhoz.
Ez nem pusztán nosztalgia vagy manierista
hóbort. Vojnich festészetének lényege ugyan-
is a centrálperspektíva képrendjének felidé-
zése útján tárul fel. A festő egyszerre él a tér
stílus- és formateremtő erejével, amint maxi-
málisan kihasználja annak szimbolikus vonat-
kozásait is. A centrálperspektíva által elrende-
zett és áthatott homogén teret ő a huszadik
század végén ismét szinte elviselhetetlen mér-
tékűvé nőtt szubjektívizmus és ad hoc jellegű
katasztrofikus impresszionizmus ellenében
használja. Vojnich a tér megteremtésével és a
perspektíva hadrendbe állításával az objektiv-
itásra tör, hogy eljusson a formáig, mely,
mint látjuk, e művész s a tradíció szerint is épp
elkülönültsége révén válhat híddá, a dialógus
megteremtésének eszközévé. Művész és befo-
gadó közé tehát nem pusztán a radikális val-
lomás, az egyértelmű gesztus, a végtelenül
őszinte személyes élmény katasztrófáról szóló
beszámolója, tehát a *közvetlenség mindig csábító*
kalandja, majd kudarca kell hogy álljon, ha-
nem épp ellenkezőleg, a klasszikus fegyelmé-
nek hűvösségét sem tagadó nagy mű, azért,
hogy az igazság ne pusztán megneveztesseék,
hanem teljes gazdagságában tárulhasson föl.

Vojnich óriási termeiben és csarnokaiban a
perspektíva módszere nem pusztán az üres tér
láthatóvá tételére szolgál, hanem már a világ
kiürülését, Istentől elhagyott csendjét is
egyértelműen felidézi. A huszadik század vé-
gén a képzőművészet-fogalom radikális átala-
kulásának lehetünk tanúi. Az új sokszorosítá-